

PF 2020 (75/2): 297–312

ISSN 0138-0567

Creative Commons (3.0 BY-NC-ND)

<https://doi.org/10.32798/pf.684>

AGNIESZKA ŚWIĄTEK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

e-mail: a.marcisz@uksw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9215-2030>

BÓG STWORZYŁ CZY UTWORZYŁ CZŁOWIEKA? CECHY SEMANTYCZNE CZASOWNIKÓW *STWORZYĆ* I *UTWORZYĆ*

DID GOD CREATE MAN, OR DID HE FORM HIM?
SEMANTIC FEATURES OF VERBS *STWORZYĆ* AND *UTWORZYĆ*

ABSTRACT: In the article, the author critically assesses dictionary definitions of the Polish verbs *stworzyć* and *utworzyć*, which she treats as synonymous with the undefinable verb *robić*. The analysis of examples from the National Corpus of Polish and the Internet enables the author to describe the semantic features of the lexical units in question, as well as to point to the differences in meaning between them.

KEYWORDS: the verb *to do*, elementary units, syntax, synonyms

SŁOWA KLUCZOWE: czasownik *robić*, jednostki elementarne, składnia, synonimy

Gdy zapytamy, co zgodnie z przekazem biblijnym Bóg zrobił szóstego dnia, bez wahania odpowiemy: *Bóg stworzył człowieka*. Nie możemy jednak uznać za błędne innych istniejących w Biblii zdań, opisujących powoływanie do istnienia naszego gatunku. Fragmenty o stwarzaniu człowieka przez Boga znajdujemy w Księdze Rodzaju w dwóch miejscach. W pierwszym rozdziale tej księgi w wersecie 27 czytamy:

I stworzył Bóg człowieka na obraz swój,
na obraz Boży stworzył go,
mężczyzną i niewiastą stworzył ich (BJW).

Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz,
na obraz Boży go stworzył:
stworzył mężczyznę i niewiastę (BT),

W drugim rozdziale zaś w wersecie 7a stoi:

Utworzył tedy Pan Bóg człowieka z mułu ziemi i tchnął w oblicze jego dech żywota (BJW).

(...) wtedy to Pan Bóg ulepił człowieka z prochu ziemi i tchnął w jego nozdrza tchnienie życia... (BT).

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że przywołane wersety z pierwszego i drugiego rozdziału Księgi Rodzaju to dwa różne teksty: mające innych autorów, pochodzące z odległych od siebie czasów. Opis pierwszy (Rdz. 1) jest nazywany kapłańskim, drugi zaś (Rdz. 2) jahwistycznym¹.

Przytaczam fragmenty różnych wydań Biblii, by pokazać, że użycie czasowników nie jest tu przypadkowe. W Rdz 1 zarówno u Wujka, jak i w *BT* w tych samych wersetach tłumacze posłużyli się czasownikiem *stworzyć*. W całym opisie stworzenia leksem pojawia się w trzech miejscach:

1,1 Na początku Bóg stworzył niebo i ziemię;

1,21 Tak stworzył Bóg wielkie potwory morskie i wszelkiego rodzaju pływające istoty żywe, którymi zaroiliły się wody;

1,27 Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył: stworzył mężczyznę i niewiastę.

Co ciekawe, w krótkim wersecie 27. omawiany czasownik powtórzony jest aż trzykrotnie. Za każdym razem jest to realizacja jednostki *ktoś stworzył kogoś/coś*.

Komentarz z Biblii Tysiąclecia informuje nas, że „użyty tu czasownik *stworzył* oznacza zawsze działanie Boże” (BT 2003, s. 24). Według Anny Świderkówny:

Warto zwrócić baczniejszą uwagę na czasownik, który tłumaczymy przez „stworzyć”. Po polsku mówimy, że Bóg stworzył świat, lecz możemy też powiedzieć, że jakiś artysta stworzył wielkie dzieło. Tymczasem użyty tu hebrajski czasownik ‘bara’, występujący rzadko w Biblii, odnosi się zawsze do Boga (Świderkówna 2006, s. 49).

Zgodnie z egzegezą żydowską słowo *bārā’* jest słowem świętym, przynależnym do sfery Bożej.

¹ A. Świderkówna pisze o tradycji kapłańskiej, z której wywodzi się początek Księgi Rodzaju, i o jahwistycznej – Rdz 2. Zob. Świderkówna 2006, s. 41.

Ks. Waldemar Chrostowski pisze o *bārā*' w ten sposób:

To hebrajskie słowo stało się przedmiotem badań językoznawców; inne słowo 'āśāh – hf'ēl, – 'zrobił', 'uczynił', ale [nie] jest ono odpowiednikiem *bārā*'. Ile razy w Piśmie Świętym występuje *bārā*', tyle razy ma ono pewne cechy szczególne:

1. jego podmiotem jest zawsze Bóg, nigdy nie mówi się tak o działalności człowieka,
2. czasownik używany jest w tych sytuacjach, które wymagają mocy Bożej, tzn. czegoś nadzwyczajnego, niezwykłego. Szczególnie często pojawia się w drugiej cz. Izajasza. Iz 41,20nn, gdzie zapowiada zbawienie Izraelitów, zupełnie nieprawdopodobne zbawienie Izraela, które pojmowane jest jako nowe stworzenie,
3. *bārā*' zakłada zawsze łatwość akcji, brak jakiegokolwiek wysiłku, co odróżnia tę akcję od czynności tworzenia połączonej ze zmęczeniem².

W drugim cytowanym opisie stworzenia człowieka (opisie jahwistycznym) tłumacze posłużyli się czasownikami: *utworzyć* u Wujka i *ulepić* w BT. Przywołam fragment z Biblii Jakuba Wujka, w którym pojawia się interesujący mnie czasownik *utworzyć* [kogoś] z [czegoś]: *Utworzył tedy Pan Bóg człowieka z mułu ziemi i tchnął w oblicze jego dech żywota* (BJW Rdz 2,7a).

Trudno sobie wyobrazić w miejscu czasownika *utworzył* czasownik *stworzył* (np. **Bóg stworzył człowieka z mułu ziemi.*). Jak się okazuje, nie można bowiem *stworzyć kogoś/czegoś z czegoś*. Odniosę się tu także do wspomnianego przed chwilą braku wysiłku, który w języku hebrajskim miał towarzyszyć stwarzaniu. Gdy Bóg lepił człowieka z mułu czy gliny, musiał się przy tym napracować. Samo ubrudzenie rąk – nieuniknione przecież przy tak skomplikowanej czynności – wskazuje na trud. Co ważne, w przywołanym wersecie Bóg *utworzył* człowieka z czegoś, jakiejś materii. Wspomniana materia konieczna była także do *ulepienia* człowieka (fragm. z BT), ponieważ zarówno czasownik *utworzyć* z, jak i *ulepić* z są prawostronnie otwarte na wyrażenie nazywające substancję, z której mamy coś zrobić.

Nie sposób nie wspomnieć o ograniczeniach, jakie spotyka użytkownik polszczyzny, posługując się jednostką *ktoś utworzył kogoś z czegoś*. Z prawej strony predykatu mogą pojawić się tylko nazwy związane z biblijnym aktem stworzenia (*człowiek, kobieta, mężczyzna, Adam, Ewa*), lewostronnie – wyłącznie „Istota Konieczna” (por. nieakceptowalne: **Dyrektor utworzył nowego pracownika*). Według Andrzeja Bogusławskiego

narzucająca się analitycznie rozumiana koncepcja istniejącego Boga każe nam ująć Jego naturę jako naturę **Kogoś**, kto jest **podmiotem** w wyprowadzonym przez nas wcześniej i określonym jako *koniecznie istniejący* stanie rzeczy **a**. Skoro zaś istnienie owego **a** jest sprowadzalne do równie koniecznych fenomenów wiedzy i działania, to

² Definicja pochodzi ze skryptu ks. prof. W. Chrostowskiego. Dziękuję Autorowi za zgodę na umieszczenie jej w artykule.

mamy do czynienia z podmiotem wiedzy i działania. Są to naturalnie wiedza i działanie zasadniczo odmienne od wiedzy i działań ludzkich, zwierzęcych, roślinnych. Mimo swej odmienności są one jednak desygnatami odpowiadającymi tym samym ostatecznie fenomenom: 'wie, że' i 'zrobił', jakie znamy ze świata ludzkiego (...) (Bogusławski 2008a, s. 56–57).

Henryk Wróbel w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczkowska i in. 1999, s. 558 i n.) w podrozdziale *Nazwy akcji kreatywnych, quasi-kreatywnych i anihilatywnych* umieszcza derywaty, „do których formanty wnoszą znaczenie czynności o charakterze egzystencjalnym: 'spowodowanie pojawienia się lub zniknięcia przedmiotu (zdarzenia, faktu)'”. Za akcją kreatywną uznaje właśnie *stwarzanie czy utworzenie czegoś*, ponieważ zgodnie z powyższą definicją w wyniku przywołanych czynności „pojawia się przedmiot, zdarzenie czy fakt”.

Dalej H. Wróbel pisze, że „formacje z prefiksem *u-*, podobnie jak odpowiednie *causativa*, mają charakter konatywny: oznaczają skuteczne działanie na obiekt za pomocą innego przedmiotu (przedmiotów), którego nazwa tkwi w podstawie, np. *ubrylantować* (rękę), *ukwiecić*, *umączyć*, *utlenić*, rzadziej inne relacje, np. *unerwić* 'wytworzyć nerwy określonego narządu', i częściowo zleksykalizowane *ujarzmic*” (Grzegorzczkowska i in. 1999, s. 582). Autor zwraca uwagę, że „formacje oznaczające wytworzenie przedmiotu za pomocą akcji podstawy tworzone są prefiksami *wy-* i *u-*” (Grzegorzczkowska i in. 1999, s. 558). Wśród przykładów wymienia m.in.: *wykuć* (tacę z blachy), *wyciąć*, *wystrugać* (coś z czegoś), *ulać* (figurkę z wosku), *ukręcić* (sznur z konopi). Można by w tym miejscu dopisać jeszcze: *utworzyć* (ludzika z patyków), *ulepić* (stworka z masy solnej) czy choćby *utoczyć* (kulę ze śniegu).

H. Wróbel w gramatyce akademickiej wspomina również, że „zdarzają się dublety dokonane przy tych samych podstawach, zróżnicowane zwykle pod względem użycia, np. *zbudować* : *wybudować*, *uprać* : *wyprać*, *urodzić się* : *narodzić się*, *utonąć* : *zatonąć*” (Grzegorzczkowska 1999, s. 565). Dublet *stworzyć* i *utworzyć* chcę traktować jako czasowniki różne pod względem znaczenia (nie tylko sposobu użycia). Według Magdaleny Danielewiczowej: „w badaniach semantycznych istotne jest najmniejsze nawet zróżnicowanie formalne. Dotyczy to nie tylko różnic segmentalnych, lecz także opozycji związanych z wystrojem prozodycznym języka czy z linearnym uporządkowaniem badanych wyrażen. Należy się spodziewać (a w każdym razie nie można tego z góry odrzucić), że za takim zróżnicowaniem płaszczyzny stoi zróżnicowanie dotyczące płaszczyzny treści” (Danielewiczowa 2012, s. 33).

Czasowniki *stworzyć* i *utworzyć* m.in. w słowniku pod redakcją Stanisława Dubisza są traktowane jak synonimy. Leksem *utworzyć* to jeden ze składników definicji synonimicznej hasła *stworzyć*. Jak wspomniałam wyżej, badane

czasowniki uznają za wyrazy bliskoznaczne czy quasi-synonimy, ale nie synonimy³. Nie są bowiem one identyczne pod względem znaczenia, a dowodem tego jest choćby nierówna liczba argumentów, które są implikowane przez omawiane czasowniki: [ktoś] *stworzył* [coś] i [ktoś] *utworzył* [coś] z [czegoś]. Leksemy *stworzyć* i *utworzyć* traktuję jako wyrazy bliskie znaczeniowo zarówno względem siebie nawzajem, jak i wobec *robić*, który przez A. Bogusławskiego jest uznany za pojęcie niedefiniowalne o postaci: [ktoś] *coś zrobił/robi* i [ktoś] *coś zrobił/robi z czymś* (Bogusławski 2008a, s. 20 i Bogusławski 1991). Za *indefinibile* uważa ten czasownik także Anna Wierzbicka (Wierzbicka 2010, s. 69–70). W swym artykule chcę się zająć czasownikami *stworzyć* i *utworzyć* osnutymi na prostszym od nich pojęciu *robienia czegoś z czymś*. Moim celem jest pokazanie różnic semantycznych między wspomnianymi wyrazami, które – choć w niektórych kontekstach się wymieniają (np. *Jan stworzył fundację, Jan utworzył organizację.*) – znaczą jednak coś innego.

STWORZYĆ w słownikach języka polskiego⁴

W słowniku pod redakcją Witolda Doroszewskiego czasownik *stworzyć* zdefiniowany został następująco: ‘powoływać do istnienia, do życia, sprawiać, że coś zaczyna istnieć’. W przywołanym dziele leksykograficznym jako przykład pary aspektowej podano: *stwarzać – stworzyć*. Co ciekawe, definicja przy powiedzeniu tego samego na różne sposoby (*istnienie i życie czy powoływać do istnienia i sprawiać, że coś zaczyna istnieć*) zakłada, że stwarza się tylko „coś”. Nie ma w niej wzmianki o człowieku, którego nazwa mogłaby być dopełnieniem w zdaniu z użyciem omawianego czasownika. SJPD powstał w latach, kiedy nie o wszystkim można było mówić wprost, stąd oczywiste niedostatki w definicjach. ISJP i WSJP także nie uwzględniają w opisie czasownika *stworzyć* sytuacji, w której to Bóg stwarza/stworzył człowieka. Zarówno w zawartych definicjach, jak i wśród licznych przykładów zaczerpniętych przecież z NKJP (w którym pełno cytatów o Bogu, który stworzył kogoś/coś) brak potwierdzenia na obecność w polszczyźnie zdania: *Bóg stworzył człowieka/świat*.

W SJPD przywołano takie oto przykłady:

Piosenki jakieś bardzo piękne stwarzał.

Bogowie stwarzając naturę człowieka w dwojakiej płci, zaraz jednej do drugiej przeznaczyli skłonność.

³ J. Apresjan mówi o dokładnych synonimach, wtedy gdy definicje słownikowe dwóch wyrazów pokrywają się całkowicie, i o niedokładnych synonimach lub quasi-synonimach, jeżeli mają one dużą część wspólną. Zob. Apresjan 1995, s. 207.

⁴ Dokonuję tu opisu haseł słownikowych STWORZYĆ i UTWORZYĆ z SJPD, ISJP i WSJP.

W słowniku pod redakcją Mirosława Bańki wyróżniono aż sześć znaczeń omawianego czasownika. Z definicji pierwszego z nich wynika, że podmiotem stwarzającym może być osoba lub okoliczność, a stworzyć można sytuację. Gdy ‘stworzyliśmy sytuację, to spowodowaliśmy, że zaczęła ona istnieć’. Z przytoczonych pod hasłem przykładów wynika, że na skutek stworzenia zaczęły istnieć: pasjonujące widowisko, warunki, możliwości, fatalne wrażenie, intymny klimat i wiele innych zjawisk, o których przecież nie powiemy, że istnieją, ani też nie określimy ich jako sytuacji.

W tym ośrodku wypoczynkowym *istnieją/panują wspaniałe warunki.

W pokoju *istnieje/panuje intymny klimat.

Drugie znaczenie czasownika *stworzyć* ISJP definiuje następująco: ‘jeśli stworzyliśmy coś, to powstało to w wyniku naszego działania’. Autorzy definicji zwrócili uwagę na działanie, które ma być siłą stwórczą/sprawczą. Trudno jednak nie dostrzec konieczności działania w mówieniu o jakimkolwiek tworzeniu czy stwarzaniu. W wyniku działania przecież *drużyny stworzyły widowisko* i również w wyniku działania *ktos stworzył komuś odpowiednie warunki* (STWORZYĆ1). W ISJP STWORZYĆ2 jest synonimem czasownika *utworzyć*. W przywołanych pod definicją przykładach rzeczywiście można swobodnie wymieniać oba czasowniki:

Stworzyliśmy/utworzyliśmy sieć własnych placówek handlowych.

Mówiono, że w Polsce trzeba stworzyć/utworzyć rząd przełomu.

Szczegółową analizą różnic znaczeniowych między użytymi tu leksemami zajmę się w dalszej części artykułu.

Według redaktorów ISJP STWORZYĆ3 jest zarezerwowane dla opisu działalności artystycznej: ‘jeśli pisarz, malarz, kompozytor, uczonec itp. stworzył jakieś dzieło, to obmyślił je, a potem nadał mu określoną formę’. Ciekawe, że elementem definicji stała się tutaj informacja o „obmyśleniu czegoś”, która nie występuje w innych eksplikacjach wyróżnionych przez autorów znaczeń. Stwarzaniu sieci placówek handlowych miałoby więc nie towarzyszyć myślenie? STWORZYĆ3 nie da się wymienić na *utworzyć*, np.

W swej karierze stworzyła/*utworzyła wiele pamiętnych kreacji.

Konstruktorzy ze Stuttgartu otrzymali za zadanie stworzyć/*utworzyć auto, które będzie podobać się klientom na wszystkich kontynentach...

STWORZYĆ4 w ISJP zdefiniowano następująco: ‘jeśli jakieś osoby stworzyły jakąś całość, to stały się jej członkami i dzięki nim zaczęła ona istnieć’. Jedynym przykładem użycia jest tu zdanie: *Pozornie nie pasowali do siebie, ale stworzyli idealne małżeństwo*. Można by przypuszczać, że nazwaną przez autorów słownika

„całością” jest też partia, rząd czy inna podobna grupa, którą także można stworzyć, jednak stwierdzenie ‘stały się jej członkami’ wyklucza następujące sytuacje: *Jan stworzył grupę, ale nie jest jej członkiem*. Ostatni fragment definicji STWORZYĆ4 zawiera oczywiste treści, zawsze bowiem coś istnieje dzięki komuś, kto to stworzył⁵.

Definicje poszczególnych znaczeń czasownika STWORZYĆ wyróżnionych w ISJP mają, co pokazałam, wiele wspólnych komponentów. Ich autorzy za każdym razem zaczynają eksplikację w ten sposób: *jeśli ktoś stworzył/coś stworzyło coś, to coś zaczęło istnieć* – dodatkowo według autorów omawianego słownika przy STWORZYĆ2 ma się to stać wskutek działania, a aktywności wyrażonej czasownikiem STWORZYĆ 3 ma towarzyszyć wcześniejszy namysł. Jak już wspominałam, działanie i myślenie są nieodłącznymi elementami STWARZANIA. Choć definicje w ISJP zgodnie z przyjętymi założeniami miały być przystępne⁶, i rzeczywiście są próbą rozłożenia znaczenia na prostsze komponenty, to następujące objaśnienie: *jeśli stworzyliśmy coś, to spowodowaliśmy, że coś zaczęło istnieć; jeśli stworzyliśmy coś, to powstało w wyniku działania lub obmyślenia i nadania dziełu formy* i za każdym razem: *jeśli stworzyliśmy coś, to znaczy, że coś istnieje*, niekoniecznie staje się wystarczającym tłumaczeniem znaczenia czasownika, ale na pewno pokazuje, jak trudne zadanie stoi przed leksykografem, który ma wyjaśnić pojęcie powszechnie uznane za zrozumiałe.

W WSJP wskazano cztery znaczenia czasownika *stworzyć*. Definicja pierwszego z nich brzmi: ‘spowodować, że coś zaczyna istnieć w wyniku podjętych działań’. Czymś, co zaczyna istnieć, ma być według autorów: produkt, imperium, podwaliny, sieć i system. W objaśnieniu znaczenia wyrazu wspomniano o działaniu, którego podjęcie ma sprawić, że coś zaczyna istnieć. Choć z definicji wynika, że rezultatem działania jest tylko *coś*, to w znajdującej się przy hasle zakładce o nazwie *Składnia* znajdujemy taką propozycję konstrukcji: +stworzyć+CO/KOGO.

STWORZYĆ2 w WSJP zdefiniowano następująco: ‘obmyślić coś i nadać temu odpowiednią formę’. Zwrócono tu uwagę na myślenie, a dokładnie na obmyślenie jako proces twórczy, którego dopełnieniem ma się stać nadanie czemuś formy. Drugie wyodrębnione przez autorów WSJP znaczenie odpowiada STWORZYĆ3 z ISJP i jest zarezerwowane dla opisu działalności artystycznej.

⁵ Pomijam tu charakterystykę dwóch ostatnich wyodrębnionych w ISJP znaczeń. Uznaję je bowiem za jednostki nieodpowiadające znaczeniu jednostki: ‘ktoś stworzył kogoś/coś’. Mają one kształt: ‘ktoś lub coś jest stworzone dla kogoś czegoś’ (STWORZYĆ5) i ‘ktoś jest stworzony na coś’, np. na pastora (STWORZYĆ6).

⁶ Świadczą o tym choćby słowa: „(...) pojęcia złożone starano się rozbić na prostsze. Nadało definicjom pewien rygor, eliminując objaśnienia oparte nie na analizie pojęcia, lecz na synonimach i quasi-synonimach kojarzonych luźno z danym wyrazem” (Bańko 2000, s. XIX).

STWORZYĆ3 w słowniku pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego objaśniono w ten sposób: ‘spowodować powstanie sytuacji lub stanu’. Według autorów hasła stworzyć można atmosferę, klimat, możliwości, szansę, warunki. Znaczenie trzecie omawianego czasownika jest podobne do STWORZYĆ1 z ISJP.

Ostatnie (czwarte) wyodrębnione w WSJP znaczenie czasownika *stworzyć* posiada następującą definicję: ‘zapoczątkować działanie grupy i stać się jej członkiem’. Wśród połączeń wyrazowych wymieniono: *stworzyć koalicję, zespół*. Definicje STWORZYĆ4 z ISJP i WSJP zawierają podobne treści dotyczące osób, które stworzyły grupę (WSJP) i całość (ISJP), mianowicie: te osoby stają się członkami tego, co stworzyły. Wątpliwości względem powyższego stwierdzenia zawarłam pod opisem STWORZYĆ4 z ISJP.

UTWORZYĆ w słownikach języka polskiego

Czasownik *utworzyć*⁷ w SJPD ma trzy⁸ znaczenia:

1. ‘stać się sprawcą istnienia, powstania czego; stworzyć, wytworzyć’
Raz zacząwszy pisać, utworzyłem wszystkie prawie zawarte w dwóch tomach moich poezje.
2. ‘ustanowić, zorganizować, ukonstytuować’
Utworzyłem dwie nowe szkoły oficerskie...

Znaczenie pierwsze potraktujemy współcześnie jako przestarzałe. Nie użyjemy dziś czasownika *utworzyć* w zdaniach opisujących czynności artystyczne, takie jak pisanie, malowanie, komponowanie itp. Alicja Nagórko zauważa, że:

w odniesieniu do przedmiotów i dzieł artystycznych parę aspektową tworzą nie tylko czasowniki *stwarzać – stworzyć* i *tworzyć – utworzyć*, lecz także: *tworzyć* i *stworzyć*, np. *Artysta tworzy*: lepiej niż *stwarza obraz/obrazy, stworzył*: nie: *utworzył – obraz* (Nagórko i in., s. 375).

UTWORZYĆ2 u W. Doroszewskiego w przeciwieństwie do UTWORZYĆ1 jest we współczesnej polszczyźnie obecne, jednak podana tu eksplikacja nie oddaje istoty jego znaczenia. Autorzy słownika do zdefiniowania tego leksemu użyli komponentów bardziej złożonych od definiendum, a dodatkowo skupili

⁷ W słowniku W. Doroszewskiego można znaleźć hasło *utwórca*, tłumaczone jako ‘dawne, p. twórca w znaczeniu 1.’, które opatrzone zostało ciekawym przykładem: *Utwórcą jest autor szczególnego dzieła, raczej utworu* (Brodz.).

⁸ Trzecie z wyodrębnionych przez W. Doroszewskiego znaczeń dotyczy użyć z podmiotem nieosobowym i w związku z tym nie jest obiektem moich zainteresowań. Chodzi tu o konstrukcje typu: *Zielone strugi gałęzi, spływając od wierzchołka brzozy do ziemi, utworzyły dookoła nas wiotki, przejrzysty namiot*. Czasownik ten jest w przywołanym słowniku definiowany następująco: ‘uformować co, uformować się w pewien sposób, stać się czym’.

się na opisie jednej z wielu sytuacji, w których posługujemy się czasownikiem *utworzyć*.

W ISJP wyróżnione zostały dwa znaczenia czasownika *utworzyć*. W pierwszym z nich zawarte jest także *utworzyć się*, które choćby ze względu na kształt i łączliwość nie może być uznane za tę samą jednostkę co UTWORZYĆ1. Definicja omawianego czasownika do złudzenia przypomina wyjaśnienie znaczenia STWORZYĆ2. Jeśliby usunąć z niej elementy dotyczące jednostki *utworzyć się*, która nie stanowi przedmiotu opisu w tym artykule, zostaną następujące treści: ‘jeśli utworzyliśmy coś, to powstało to w wyniku naszego działania’. Przypomnę, że przy hasle STWORZYĆ2 znajduje się informacja o tym, że czasownik ten jest synonimem UTWORZYĆ1.

UTWORZYĆ2 ma w ISJP następującą definicję: ‘jeśli jakieś osoby lub rzeczy utworzyły coś, to uformowały to lub przybrały formę tego’. Przykładem użycia dla powyższego znaczenia są m.in. zdania: *Klerycy z pochodniami utworzyli szpaler na trasie wymarszu.*; *Ciasto formujemy tak, aby utworzyło gruby walek*.

W WSJP wyodrębniono trzy znaczenia czasownika *utworzyć*. Pierwsze z nich wyjaśniono w taki oto sposób: ‘spowodować, że coś zaczyna istnieć w wyniku podjętych działań lub pod wpływem jakiegoś zjawiska’. Wśród połączeń wyrazowych wymieniono: *utworzyć rezerwat; folder, partycję, plik; fundusz, zespół, stowarzyszenie; utworzenie koalicji, muzeum, powiatu, rządu, strefy, uniwersytetu*. Definicja UTWORZYĆ1 przypomina wyjaśnienie STWORZYĆ1 z tego samego słownika, a jedyna różnica polega na dopisaniu do definicji UTWORZYĆ1 fragmentu ‘...lub pod wpływem jakiegoś zjawiska’. O ile łatwo wyobrazić sobie, że rezerwat, folder, fundusz (i inne wymienione wyżej) powstają pod wpływem działania, o tyle trudniej uwierzyć, że zaczynają istnieć ‘pod wpływem jakiegoś zjawiska’. Wśród przykładów potwierdzających użycie UTWORZYĆ1 znajduje się następujące zdanie: *Salto del Mortiño: ogromny wodospad, który utworzył kilkusetmetrową rozpadlinę*. „Zjawiskiem” zatem ma być m.in. wspomniany tu wodospad. UTWORZYĆ2 jest wyjaśniony identycznie jak STWORZYĆ4. Jedyne połączenie wyrazowe, jakie tu wskazano, to: *utworzyć rząd*. Komentarz do definicji zawarłam w opisie hasła STWORZYĆ4 (WSJP). W tym miejscu przywołam jedynie przykład potwierdzający wcześniej zakładaną teorię, że można stworzyć/ utworzyć grupę, ale nie być jej członkiem: *Ponieważ Włoch go intrygował, Colin wręcz się ucieszył, kiedy Jan utworzył z nich dwóch trzeci zespół* (źródło: NKJP). Jan mógł utworzyć zespół z Włocha i Colina.

W słowniku pod redakcją P. Żmigrodzkiego wyodrębniono jeszcze trzecie znaczenie interesującego mnie czasownika: UTWORZYĆ3 to ‘przybrać formę czegoś’. Według autorów hasła utworzyć można kordon (informacja z zakładki *Połączenia*). Z podanych przykładów zaczerpniętych z korpusu dowiadujemy się o innych połączeniach wyrazowych: *ktoś utworzył szpaler, barykady i śnieg utworzył zaspę*.

Cechy semantyczne czasowników *stworzyć* i *utworzyć*

Słownikowe przykłady niejednokrotnie już pokazały, że istnieją zarówno takie wypowiedzi, w których użyjemy wyłącznie czasownika *stworzyć* albo *utworzyć*, jak i takie, do których pasują oba opisywane leksemy. Wspominałam też, że omawiane czasowniki nie są synonimami, a wskazują na to choćby różnice formalne czy liczba miejsc walencyjnych przez nie otwieranych. Znajdujemy takie użycia, w których leksemu *stworzyć* nie da się zastąpić „synonimem” *utworzyć* (sfera działalności artystycznej). Trudno też wyobrazić sobie, że **ktoś utworzył sytuację, problemy, możliwości czy warunki*. Dobrze zaś brzmią połączenia typu: *ktoś stworzył koalicję/ktoś utworzył koalicję* czy *ktoś stworzył fundację/ktoś utworzył fundację*.

Poniżej wyodrębniam trzy typy kontekstów⁹: takie, w których występuje wyłącznie leksem *stworzyć* (p. 1), takie, które zawierają jedynie wyraz *utworzyć* z (p. 2), oraz takie, w których mogą pojawić się wymiennie oba rozpatrywane czasowniki (p. 3).

1. *Stworzyć*

- a. Maria Szczodrowska stworzyła *Teodora*, nietypową artystyczną książkę dla dzieci.
- b. Polka stworzyła społeczną kampanię reklamową.
- c. Stworzył postać Adama Niezgódki.
- d. Korea Północna ogłasza przełom. Stworzyła broń nuklearną.
- e. Nietzsche stworzył teorię nadczłowieka.
- f. To on stworzył warunki do pracy i pokazał możliwości.
- g. Ewa Szabatin przy współpracy z firmą Jaguar stworzyła pierwszy w Polsce film modowy.
- h. Słupska młodzież stworzyła batiki, zobaczymy je na wystawie.
- i. Wärtsilä stworzyła silnik dla statków zasilany paliwem etanolem.
- j. Była prezes DOZ stworzyła nową serię kosmetyków aptecznych.
- k. Tylko po to, by ją zabawić, stworzyłem wizerunek Liski.
- l. Wierzę ponadto, że bóg Yucan, który Zło stworzył i Głupotę, a potem w grzesznej pychy szale Mądrość i Dobro także stworzył.
- m. Stworzyliśmy możliwość kontrolowania towarów znajdujących się w tranzycie.
- n. Zagraliśmy dobry mecz, stworzyliśmy sobie kilka okazji i tylko szkoda, że mecz skończył się wynikiem 0:0.
- o. Stworzyliśmy budynek, który jest paraboloidą hiperboliczną.

Powyższe wypowiedzi są realizacją jednostki *ktoś stworzył coś*. Można stworzyć: artystyczną książkę, kampanię reklamową, czyjąś postać, wizerunek (np. w filmie, książce), teorię, warunki, film, batiki, serię kosmetyków, zło, głupotę, możliwość, okazję, a nawet budynek. Już z tej niedługiej listy przykładów

⁹ Źródłem, z którego czerpię przytoczone przykłady, stał się dla mnie NKJP i Internet.

łatwo wyczytać to, co charakterystyczne dla omawianego czasownika. Stwarzamy coś, co jest abstrakcyjne (dobro i zło, wizerunek i postać, warunki, możliwości, okazję itd.), ale dopełnienie może być też rzeczownikiem określającym konkret (silnik, budynek, batiki). Za każdym razem stwarzaniu towarzyszy wysiłek umysłowy. Można powiedzieć, że w wypadku niektórych użyć wymyślanie to wręcz stwarzanie, bo np. w zdaniu (1o) (*stworzył budynek*) może być mowa nie o kładzeniu cegły na cegle, a jedynie o scenariuszu czy projekcie. Co ważne, rzeczy stworzone są szczególnie: to *nietyпова* książka artystyczna, to *pierwszy* w Polsce film modowy, to *nowa* seria kosmetyków aptecznych, wreszcie to budynek, który jest paraboloidą hiperboliczną, czy batiki oglądane na wystawie. Słusznie podpowiadają autorzy słowników, że stwarzamy to, co należy do sfery artystycznej, czyli obrazy, dzieła, utwory.

Warto zastanowić się w tym miejscu nad parami aspektowymi, które pozwalają nam opisać stwarzanie, mianowicie: *tworzyć* – *stworzyć* i *stwarzać* – *stworzyć*. Rzadko używamy formy niedokonanej *stwarzać*, choć zdania zamieszczone poniżej są możliwe.

Anna na każdym kroku stwarza Jankowi okazję do przeprosin.

Dyrektor firmy stwarza wiele możliwości, z których mogą skorzystać.

Bóg Yukan stwarza nie tylko zło i głupotę, lecz także dobro i mądrość.

Piotr stwarza Kasi odpowiednie warunki do pracy.

Bóg wciąż na nowo stwarza świat/człowieka.

Niewłaściwe są natomiast wypowiedzi z czasownikiem niedokonanym *stwarzać* połączonym z dopełnieniem wskazującym coś konkretnego, np. książkę, kampanię reklamową, teorię, film, budynek, batiki czy serię kosmetyków. Oto kilka przykładów:

*Jan stwarza obecnie wiele obrazów.

*Joanna stwarza właśnie dzieło/film swego życia.

*Marek stwarza najwyższy budynek w Warszawie.

*Iga Rogucka stwarza najnowocześniejszą serię kosmetyków.

Poprawne konstrukcje występują wyłącznie z użyciem czasownika *tworzyć*, który można umieścić także w kontekstach wymienionych w punkcie 1. Stwarzanie jako czynność artystów opisujemy zatem za pomocą pary *tworzyć* – *stworzyć*. Dopełnieniem dla orzeczenia *tworzyć* musi być rzeczownik o znaczeniu materialnym/konkretnym.

2. *Utworzyć*

a. Utworzyłem dach z wielkich gałęzi palmowych.

b. Utwórz nową wiadomość/konto na gmailu/folder (plik) w komputerze.

- c. Proszę utworzyć formę dokonaną od podanego czasownika.
- d. Z rozsypanych sylab utwórz hasło.
- e. Uczniowie z trzech jednakowych równoległoboków utworzyli ośmiokąt.
- f. Autokar spadł z 6 metrów. Utworzyliśmy żywy łańcuch, by ratować ludzi.
- g. Utworzyliśmy 2 grupy zajęciowe.
- h. W Piwnicznej utworzono tamę, dzięki której woda nie zalewa pobliskich gospodarstw.
- i. Kilka lat temu w opolskiej komendzie utworzyliśmy specjalny pokój dla najmłodszych ofiar przestępstw.

Choć na powierzchni zdania przyimek *z* jako nieciągły segment omawianej jednostki nie musi być ujawniony, to czasownik *utworzyć* takie prawostronne miejsce zawsze otwiera. Gdy mówimy, że *ktoś utworzył coś*, w domyśle jest: *utworzył to z czegoś*. W *utworzeniu czegoś* istotne jest robienie czegoś. Nie wystarczy, jak w wypadku znaczenia czasownika *stworzyć*, samo wymyślenie, pomysł, tu bowiem konieczne są konkretne czynności i sam ich rezultat. W zdaniu (2a) dodatkowo dobrze widać, że leksem *utworzyć* opisuje pewien proces robienia. *Utworzyć coś* to wykonać wiele czynności, których suma złoży się na utworzone dzieło, np. dach, wiadomość, specjalny pokój. By utworzyć dach z gałęzi, trzeba być może te gałęzie ściąć, zapewne zgromadzić je w jednym miejscu, dodatkowo odpowiednio ułożyć, a nawet czymś wzmocnić. Na tę aktywność składa się wiele działań, często powtarzanych, następujących jedno po drugim. We wszystkich przywołanych w punkcie 2. przykładach mamy do czynienia z podobną sytuacją, czyli z *utworzeniem czegoś z czegoś* i wykonaniem przy tym wielu następujących po sobie czynności. Zdanie: **Stworzyłem dach z wielkich gałęzi palmowych.*, razi sprzecznością, czasownik *stworzyć* implikuje bowiem nagłość zmiany, a z kolei zawarte w nim wyrażenie przyimkowe każe myśleć o szeregu czynności związanych np. z ułożeniem gałęzi, co rozciągnie się w czasie i nie pozwoli na to, by stało się to w jednej chwili. Poza tym czasownik *stworzyć* jest zarezerwowany dla wybranych (szczególnych) dopełnień (np. arcydzieło, film, teoria, koalicja), a ten dach z gałęzi palmowych jest czymś zbyt zwykłym, by trzeba go było stworzyć.

3. *Stworzyć i utworzyć*

- a. Siostra Michaela stworzyła/utworzyła hospicjum w Wilnie.
- b. Bez finansowego zaplecza stworzyła/utworzyła wielką instytucję działającą od ponad 70 lat.
- c. Pierwszy algorytm stworzyła/utworzyła kobieta.
- d. Syriza stworzyła/utworzyła koalicję rządzącą.
- e. Dorota stworzyła/utworzyła bazę danych o krajach azjatyckich.
- f. Chcą stworzyć/utworzyć skwer różanych pączków.
- g. Dziwię się natomiast, że stworzył/utworzył fundację.

- h. Stryj Alfred stworzył/utworzył z kolegami ziemianami grupę inicjatywną dla obrony Cywilizacji Europejskiej.
- i. Napoleon pokona Mameluków w bitwie pod Piramidami w 1798 r. i z pewnej ich liczby stworzy/utworzy specjalne oddziały w wojsku francuskim.
- j. W 1838 roku oderwał Gwatemalę od federacji i stworzył/utworzył osobne państwo.
- k. Chato utworzył/stworzył oddział partyzancki, składający się z 75 tysięcy ludzi.
- l. Stanisław Kot stworzył/utworzył w Budapeszcie placówkę łączności z krajem.
- m. Rząd Tymczasowy stworzył/utworzył Ministerstwo Ziem Odzyskanych.
- n. Stworzyliśmy/utworzyliśmy stronę na FB czy profil na portalu.

W powyższych przykładach można użyć zarówno czasownika *stworzyć*, jak i *utworzyć* z *czegoś*. Podobieństwo formy i znaczenia nie świadczy tu jednak o równoznaczności tych leksemów, co pokazują przykłady zgromadzone w punkcie 1. i 2. oraz następujące zdania:

- 1. f. *To on utworzył warunki do pracy i pokazał możliwości.
- 1. g. *Ewa Szabatin przy współpracy z firmą Jaguar utworzyła pierwszy w Polsce film modowy.
- 2. a. *Stworzyłem dach z wielkich gałęzi palmowych.
f. *Autokar spadł z 6 metrów. Stworzyliśmy żywy łańcuch, by ratować ludzi.

W zdaniach z punktu trzeciego powtarzają się podobne dopełnienia: placówka, oddział, państwo, fundacja, koalicja, instytucja czy hospicjum. W zależności od tego, jaki czasownik jest w nich umieszczony, interpretujemy te wypowiedzi w następujący sposób: gdy ktoś *stworzył coś*, to wymyślił to, miał taki pomysł, opracował projekt (brał udział w jego realizacji bądź nie – jak w punkcie 1. i *utworzył*, czyli wykonał szereg kolejnych czynności, by osiągnąć efekt końcowy. *Jan stworzył fundację* może oznaczać, że tylko wpadł na taki pomysł, był inicjatorem działań, nadzorował prace itd., a gdy powiemy, że *Jan utworzył fundację*, nie możemy nie pomyśleć o kolejnych działaniach, które musiał przy tym podjąć, np.:

Jan stworzył tę fundację, ale nie on złożył dokumenty konieczne do jej zarejestrowania.
Jan utworzył tę fundację, ale to nie on był jej inicjatorem.

Zakończenie

Co zatem Bóg zrobił z człowiekiem? Stworzył go czy utworzył? Jeśli utworzył, to z czegoś i na pewno składało się na to wiele czynności, które po sobie następowały. A jeśli stworzył? Warto w tym miejscu wrócić do hebrajskiego odpowiednika tego wyrazu – *bara* oznacza bowiem łatwość akcji, jest słowem świętym, przynależnym tylko Bogu. Niektóre z tych cech można znaleźć w leksemie *stworzyć*, który również nie musi wiązać się z wysiłkiem fizycznym. I choć

w polszczyźnie nie używa się go wyłącznie do opisu Boskiego działania, to jednak za każdym razem czynność określana tym czasownikiem jest szczególna i przynależna do tej ludzkiej sfery, która wyróżnia nas spośród innych ziemskich istot. Powiemy, że artysta stworzył dzieło, pisarz książkę, ktoś stworzył fundację, ktoś inny agencję reklamową. Nawet jeśli mówimy, że rząd stworzył ministerstwo czy Wärtsilä stworzyła silnik dla statków, za podmiotem oczywiście zawsze kryje się ktoś, a ten ktoś to (tutaj) człowiek. Według A. Bogusławskiego argument *ktos* występuje pierwotnie jako podmiot wiedzy *ktos wie o czymś* coś i jako podmiot działania *ktos coś robi/zrobił z czymś*.

Rozumienie bowiem wyrazu *ktos* jest takie, że każdy „obiekt” (a więc „ktoś lub coś”), do którego stosuje się ten uniwersalny wyraz [*ktos*] (pojawiający się oczywiście w różnych wersjach dźwiękowych zależnych od tego czy innego języka etnicznego), ma nie tylko właściwość polegającą na tym, że wiele rzeczy wie, lecz również właściwość polegającą na tym, że przez cały dany mu czas (albo pozaczasowo, jak to jest w przypadku Boga) coś robi (Bogusławski 2008a, s. 55).

A. Bogusławski mówi o tym, że *ktos* to nie tylko osoba, to może być również zwierzę, bo po pierwsze, zwierzę może coś wiedzieć i może coś robić, a po drugie, według badacza zwierzę jest dla nas „ktosiem”, gdy się do niego bezpośrednio zwracamy w drugiej osobie (I. Duraj-Nowosielska 2007, s. 24, materiały z seminarium prof. Bogusławskiego). I mimo że w pierwszej chwili trudno wyobrazić sobie, by zwierzę coś stworzyło: **Kret stworzył sobie kopczyk*, a uzasadnione będzie zdanie: *Kret utworzył sobie kopczyk*, to jednak zaakceptujemy wypowiedź kierowaną do kanarka: *Ale sobie stworzyłeś gniazdko!*, która potwierdza przytoczoną myśl A. Bogusławskiego: zwierzęta stają się *ktosiami*, gdy zwracamy się do nich *per ty*, i jednocześnie daje dowody na to, że podmiotem w zdaniach z czasownikiem *stworzyć* może być tylko *ktos*.

Co różni czasowniki *stworzyć* i *utworzyć*? Ludzkie działanie może mieć rozmaite wymiary/postaci – raz więcej pracujemy głową, innym razem rękoma. Analiza przykładów i definicji słownikowych pokazuje, że leksem *stworzyć* pasuje do kontekstów opisujących działanie umysłowe: *Muzyk stworzył wybitne dzieło*, *Nietzsche stworzył teorię nadczłowieka*, natomiast jednostka *ktos utworzył coś z czegoś* oddaje następujący sens: ktoś zrobił coś z jakiegoś materiału/jakichś elementów, możliwe, że przy użyciu narzędzi, wykonał kolejno wiele określonych czynności i prawdopodobnie czynnościom tym towarzyszył wysiłek fizyczny.

Wykaz skrótów

BJW – Biblia Jakuba Wujka. Kraków 1962.

BT – Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia, Poznań-Warszawa 1990.

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, www.nkjp.pl.
SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Żmigrodzki, Kraków 2007-.

Bibliografia

- Apresjan, J.D. (1995). *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Tłum. Z. Kozłowska i A. Markowski. Kraków: Wydawnictwo Ossolineum.
- Arendt, H. (2000). *Kondycja ludzka*. Tłum. A. Łagodzka. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Bańko, M. (red.). (2000). *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bogusławski, A. (1991). Semantic Primes for Agentive Relations, *Lingua Posnaniensis*, XXXII/XXXIII, 39–64.
- Bogusławski, A. (2007). *A Study in the Linguistics-Philosophy Interface*. Warszawa: BEL Studio.
- Bogusławski, A. (2008a). *O konieczności istnienia*. Warszawa: BEL Studio.
- Bogusławski, A. (2008b). *Semantyka, pragmatyka. Leksykografa głos demarkacyjny*. Warszawa: Wydawnictwo TAKT.
- Danielewiczowa, M. (2012). *W głąb specjalizacji znaczeń. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne*. Warszawa: BEL Studio.
- Dobaczewski, A. (2002). *Zjawiska percepcji wzrokowej. Studium semantyczne*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Doroszewski, W. (red.). (1958–69). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Duraj-Nowosielska, I. (2007). *Robić coś i coś powodować*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW.
- Grochowski, M. (1975). *Środek czynności w strukturze zdania: narzędzie, substancja, materiał*. Wrocław: Ossolineum.
- Grzegorzczkova, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.). (1999). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lohn, W., Styś, S. (red.). (1962). *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie polskim Jakuba Wujka*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Nagórko, A., Łaziński, M., Burkhardt, H. (2004). *Dystynktywny słownik synonimów*. Kraków: Universitas.
- Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.). (2012 z <http://nkjp.pl/> [data dostępu: 20.09.2020].
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*. (2003). Wyd. 5. Poznań: Wydawnictwo Pallotinum.

- Świderkówna, A. (2006). *Rozmowy o Biblii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wierzbicka, A. (2010). *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Żmigrodzki, P. (2007–). *Wielki słownik języka polskiego*. Pozyskano z <http://www.wsjp.pl> [data dostępu: 23.09.2020].

STRESZCZENIE

W artykule autorka dokonuje krytycznej analizy definicji słownikowych czasowników *stworzyć* i *utworzyć*, które traktuje jako wyrazy bliskoznaczne względem niedefiniowalnego czasownika *robić*, a następnie na podstawie analizy przykładów z NKJP i Internetu opisuje cechy semantyczne wybranych jednostek, wskazując przy tym różnice znaczeniowe między nimi.

AGNIESZKA ŚWIĄTEK

Instytut Językoznawstwa

Wydział Nauk Humanistycznych

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ul. Dewajtis 5

01-815 Warszawa